

DIONIZO POŠKOS KULTŪRINIS MANIFESTAS

[...]

Dionizo Poškos (1764–1830) odė „Pas Kunigą Xawera Bohusza Lietuwi, yr Jokima Leleweli Mozura“¹ reprezentavo žemaičių sąmoningumą du dešimtmečius – iki išblėstant sąjūdžio veiklai po 1830 m. Ji parašyta 1810 m., žemaičių kultūrinio judėjimo pradžioje. 1824 m., pakilimo metu, kai 1822–1823 m. buvo sukurta Stanevičiaus „Słowy Żemaycziu“, Daukanto „Darbay senuju Lituwiu yr Żemaycziu“, lenkiškas epinis eilėraštis apie Baublį, Baublys aprašytas spaudoje, Silvestras Valiūnas šią odę išvertė į lenkų kalbą ir įrašė į Poškos rankraštinę knygą „Pszczółka w Baubiu“ („Bitelė Baublyje“). 1829 m., kai buvo išspausdinti svarbiausi Stanevičiaus kūriniai, Varšuvoje paskelbta Poškos *Rozmyślanie wieśniaka rolnika (Kaimiečio artojo mąstymai)* su lenkišku odės vertimu. Odės teksto pavidalų istorija – nuo rankraštinės knygos, skirtos bičiuliams ir bendraminčiams iki spaudos publikacijos, orientuotos į platesnę interpretacinę bendruomenę – atitinka ir pačioje odėje numatytą žemaičių kultūrinės veiklos sklaidą. Panašiai kaip Poškos Baublys: statytas kukliais tikslais (kaip altana), jis tapo žemaičių ir lietuvių kultūrinio sąmoningumo simboliu, pagarsėjusiu muziejumi. Drauge Poškos orientacija į aukštąjį klasicistinį literatūros stilių (literatūrinėje tradicijoje siekė išryškinti aukštojo stiliaus literatūros formas, o aktualiai tapatybei reikšti rinkosi analogiškus žanrinius modelius) leidžia konkretizuoti ir jo tekstų, ir kultūrinių idėjų adresatą. Tokių tekstų skaitytojas pagal žanrinį kanoną yra anaip tol ne „liaudis“, o visuomenė, kurianti kultūrinės plėtotės strategiją, iniciatyvinė kultūrinės bendrijos grupė (tuo metu valstiečiai kaip luomas tokių iniciatyvinių galimybių, savaime suprantama, neturėjo).

Poškos kūrinio pradžia būdinga odės žanrui: nusakoma rašymo proga, įvardijamas įvykis – rašymo pretekstas. Pirmojoje strofoje šis įvykis nurodomas apibendrintai: tai kiekviena „gera“ linksmybės diena, pertraukianti „verksmo valandą“. Įvykis, lemiantis tokį subjekto savijautos pokytį, yra žmonių dorybės pavyzdys – teisingumas, išmintis, bendruomeninių principų pripažinimas ir įsipareigojimas jiems: „ira dar Žmones Teysingi, / meylinikay Tiewistes, o dar Iszmintingi“². Dorybė, įgyta savybė daryti gera, yra herojinių darbų sąlyga. Šlovės paradigmoje, kaip minėta, ypač svarbi išminties dorybė, suteikianti žmogui sąmoningos ir kryptingos veiklos galimybę; ne mažiau reikšminga ir individualių bei bendruomeninių tos veiklos orientyrų dermė. Poškos odėje iš pat pradžių akcentuojamas bendruomeninis dorybės lygmuo (tėvynė). Dorybės pavyzdžiai liudija bendruomenės („žmonių“) galimybes tapti, kaip sakoma odės pabaigoje, „auzsztynes už Patczie nełayme“ (52) – savo pastangomis įveikti žlugdančias aplinkybes. Herojinės veiklos patosą sudaro žmogaus valios pergalė ir prieš kokį nors aplinkybių determinizmą. Kuo nepalankesnės aplinkybės, tuo jų įveika įgyja didesnę vertę.

¹ Šis tekstas, mano manymu, nemotyvuotai laikomas eiliuotu laišku (*Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, 615; Vanagas, Vytautas, *Dionizas Poška*, Vilnius: Pradai, 1994, 88). Kaip matyti iš teksto komunikacinės struktūros, adresatas yra žemaičiai, o į Ksaverą Bogušą ir Joachimą Lelevelį tiesiogiai kreipiamasi tik paskutinėse dviejose eilutėse. Labiausiai klaidina pavadinimas – „Pas...“. Tačiau jis suvoktinas kaip dedikacija, o ne kaip tiesioginio adresato nusakymas. Pasitikėtina tuometinių skaitytojų „buklesnė“ žanrine klausa – Valiūnas, šio teksto vertėjas, taip lenkiškai nusako teksto žanrą: „od[a], napisan[a] przez D. P. na pochwałę X. Bohusza i Lelewela za napisanie przez nich rozpraw o początkach narodu i Języka Litewskiego“ – „odė, D. P. parašyta Kun. Bogušui ir Leleveliui pagerbti už jų parašytus lietuvių tautos ir kalbos kilmės tyrinėjimus“ („Pszczółka w Baubiu“, LMA BKR, Rps. 1864, 144). Taigi parašyta jiems ne kaip adresatams, o dedikuota jiems pagerbti. Šį tekstą kaip odę straipsnyje „Tautos gyvatos giesmė“ nurodo ir Vincas Maciūnas, nors specialiai žanrinės jo specifikos nesvarsto (*Aidai* 8, 1950, 367).

² Dionizas Poška, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, 48. Toliau tekste bus nurodyti tik puslapiai.

Tačiau pirmojoje strofoje nurodyti dorybės pavyzdžiai nėra šios odės situacijos vertikalusis lūžis: odėje sukuriama tam tikra euforinių patirčių gradacija. Antrojoje strofoje pabrėžiama, kad „dabarcion“ patiriamas džiaugsmas gavus norimas „Knigas“ yra ypatingas. Ypatingas tuo, kad „Knigos“ ne tik apskritai liudija žmonių dorybę kaip herojinės veiklos tikimybę, teikia abstrakčią viltį ir galimybės nuojautą, bet ir sukuria kontaktą tarp žmonių, nuo kurio prasideda komunikacija. Pavienės dorybės vertė didesnė, kai ji įgyja pasekėjų, šios odės situacijos vertikalusis lūžis susijęs ne tiek su ta aplinkybe, kad Joachim Lelevelis (Joachim Lelewel) ir Bogušas parašė „Izmingingas Knigas“, kiek su tuo, kad tos knygos atitiko odės subjekto žemaičio lūkesčius: „Szindin apturieju, / Knigas Su wyfsu tokies, koku asz noriejau“ (48). Tai liudytų odės kompozicija ir adresatas: Bogušo ir Lelevelio knygų pagyrimas užbaigiamas penktojoje strofoje, paskui rašytojai dar paminimi paskutinės, penkioliktos strofos pabaigoje. Taigi „Knigos“ įrėmina tekstą, nėra jo prasminiame centre, tik padeda nukreipti dėmesį kito svarbiojo reikalo link. Adresatas yra bendruomeninis (kaip būdinga odei) – žemaičiai. Į juos kreipiasi ir subjektas, ir šlovės dievaitė (išskyrus, kaip minėta, paskutines dvi eilutes). Todėl neabejotina, jog šios odės vertikalusis lūžis susijęs su tais kultūros ideologijos elementais, kurie XVIII–XIX amžių sandūroje politinio ir kultūrinio elito buvo iškelti į bendruomeninės savimonės centrą kaip tapatybės formavimo būdas ir vieta – su komunikacija ir viešuoju diskursu.

„Knigos“ subjektui reikalingos ir svarbios dėl to, kad išreiškia jo paties kultūrinę savimonę ir ją viešai patvirtina. Patyrimas, kad kiti asmenys, ir dar autoritetingi mokslo žmonės (esantys kultūros ideologijos formavimo centruose), mąsto taip, kaip pats subjektas, jam teikia pasitikėjimo savimi ir vilties, jog galima tas idėjas paskleisti jo „giminėje“ – tarp žemaičių ir lietuvių. Tad girdamas ir propaguodamas knygas jis siekia įtvirtinti su jomis susijusią naują kultūrinę ideologiją, autoritetinę hierarchiją – juk pirmiausiai žemaičiams propaguojamas ne tų knygų turinys, kaip teisingas ir vertas žinoti (tai daroma penktojoje strofoje), o simbolinė jų vertė, remiama rašytojų autoritetingumo (jie yra „tarpe mokitu Žmoniu moksła Drauginik[ay] / yr tarpe Izmingingu Dyd[i] Rasztinik[ay]“). Verti atminimo ir pažinimo ne visi rašantieji. Žemaičiai, perskaitę šias knygas, turėtų išmokti orientuotis idėjiniame kontekste, išmokti vertinti, kas „prider“ atminti, turėtų įgyti savo požiūrį. Tam jiems reikia atskaitos taško – kaip tik mininimų knygų. Gebėdami vertinti, turėdami pasaulėžiūros orientyrus, t. y. nuoseklią kultūrinę ideologiją, kuri dėstoma odėje, žemaičiai ir lietuviai galėtų visavertiškai dalyvauti viešajame visuomenės gyvenime. Tai labiausiai ir rūpi odės subjektui. Siekdamas didesnio įtikinamumo, šį rūpestį jis perduoda išsakyti šlovės dievaitei – abstrakčiai figūrai, personifikuojančiai pavyzdinės, idealybę įkūnijančios veiklos principus bendruomenėje.

Abstrakti šlovės figūra sakosi esanti žemaičių, lietuvių ir jiems giminingų genčių motina. Vėlesnėje romantinėje poezijoje tautos motinos poziciją užims nebe šlovė, o tėvynė, pirmiausiai apibrėžiama bendros kilmės ir vietos – „gentinių“ bruožų (plg. A. Baranausko „Pasikalbėjimą Giesminyko su Lietuva“). Poškos odėje ryški klasikinė nuostata, kad tauta gimsta iš idėjos, jos įgyvendinimo ir atminties. Dėl to dar kartą šlovės dievaitės monologe iškeliami bendruomeninių principų laikymosi vertybė. „Bėdristes Istatim[ų]“ pripažinimo, ištikimybės jiems ir jų gynimo dorybė priskiriama adresato protėviams kaip pavyzdinis bruožas, aktualus ir dabartyje: „Kaypo ani milieje Sawai Tiewiste, / Kaypo Szarwoti Gine Sawa Karaliste.“ Bendros idėjos, kaip visuomeninės sutarties pagrindo, absoliučią svarbą liudija ir tai, kad odėje neidealizuojami konkretūs asmenys, valdovai, valstybėje įkūnijantys tuos bendrus sugyvenimo principus. Kaip vertybė regima tėvynės meilė, įsipareigojimas Dievui ir įstatymams, o ne valdžios asmenims: „Kayp Saugoje Wieszpati nu Diewa Palyktu, / Nor būwa Sziokiu, tokiu, yr Gieru, yr Pyktu / Bėdristes Giwentojems Istatimay Liepi, / Kraujumi Walditoju Rąku ne Sutepi“ (50).

Tačiau šlovės dievaitės „vaikų“ protėvius vienijo ne tik bendros idėjos ir jų įgyvendinimo principai (įstatymai), bet ir lietuvių kalba, bendras kraujas. Nuosekliai tad šlovės dievaitės vaikai yra dvejos prigimties. Tai ir gentys (etnosai) – „Esta, Gierulis, Lietuva“ (trijulė tikriausiai modeliuojama slavų kilmės legendos Lecho, Čeko ir Ruso pavyzdžiu), ir „Jagiellonay“ – Lietuvos ir Lenkijos Respublikos valdovų

dinastija, atitinkanti politinę tautą. Žemaičių ir lietuvių kilmė bei tautinė tapatybė apibrėžiama ir etniškai, ir politiškai. Gentinės kilmės (natūros, bendro kraujo) nepakanka, ji turi būti įprasminta istorijoje išliekančia veikla (kultūra ir ją įveiksminančia politika).

Šlovės dievaitės monologe žemaičiams išsakoma svarbiausia vertybė ir veiklos siekinys – istorinės tradicijos įtvirtinta ir pagrįsta, tačiau dabar apirusi žemaičių bei lietuvių genčių („Gimyn[į]“) tautinė vienybė. Ši vertybė odėje nusakyta dvejopai, kaip ir aukščiau minėta tautinė tapatybė: ir sutartinį, ir prigimtinį jos pobūdį išreiškiančiais vaizdiniais. Pavartota populiarī darna visuomeninio gyvenimo kaip bičių spiečiaus metafora, tačiau ji sutvirtinta ir „bendro kraujo“ – bendros etnopolitinės kilmės motyvu. Tautinės sandoros įgyvendinimo kelias, išsakomas gausiais šlovės dievaitės imperatyvais, – į pilietiškumo lygmenį pakylėtas viešasis kultūrinis gyvenimas: tarpusavio kontaktai, lietuviška komunikacija ir diskursinė veikla („mokikiet“, „suroukukiet“, „apraszikiet“, „tarkiet“, „sakikiet“, „Tus... Žodžius tegul laiką“). Odės pradžioje subjekto patirtą komunikacijos malonumą siekiama paskleisti visoje tautinėje bendruomenėje ir taip galutinai įveikti „werksma Wałand[ą]“.

Rašto darbo objektas odėje – lietuvių tautos, jos kilmės, politinės herojinės veiklos bei kultūros (kalbos vartojimas) istorija. Bendruomenei įgyti savo rašytinę istoriją to meto kultūroje reikė egzistuoti kaip atskiram individui, veikiančiam drauge su kitais. Istorija – tautos biografija; asmeniui biografijos prireikia ne privačiame gyvenime, o išeinant į viešumą ir joje motyvuojant savo veiklą, biografija ir jos poreikis atsiranda suvokiant save kito akivaizdoje, žvelgiant į save kito akimis (autobiografijų rašymo situacija). Įterpti save į kito sąmonę – vienas iš to meto kultūrinės veiklos tikslų, išsakytų A. K. Čartoriskio. Tas tikslas akivaizdus ir šiame Poškos tekste, ir paliudytas kitomis progomis bei būdais³. Lietuviškos komunikacijos, lietuvių kalbos vartojimo viešumoje motyvacija taip pat susijusi su pilietinio tautiškumo savivoka: gimtoji kalba vertinga ir gali tapti tautos kalba, nes kitados tokia jau yra buvusi, ja kalbėjo valdovai ir karaliai. Taigi ši klasikinės kilmės kultūros ideologija remiasi pataisymo, grįžimo prie tobulų pavyzdžių, o ne absoliučios naujovės sukūrimo principu.

Odės pabaigoje stipriausias imperatyvas skiriamas iš žemaičių bei jų kultūrinių orientyrų besijuokiantiems lietuviams sudrausti (meldžiu! Drauskiet). Klasicistinėje švietėjiškoje kultūroje juoku (geriausiu atveju) įvertinamos keistenybės – tai, kas iškrinta iš normos lauko, neatitinka normos pojūčio, nepaaiškinama galiojančia simboline sistema. Amžiaus pradžios tekstai (tiek literatūriniai, tiek dokumentiniai) liudija ne kartą griudėjus juoką atsirandant naujoms kultūrinės, estetinės savivokos elementams, susidūrus su jais. Pajuokos susilaukė Antano Strazdo poezija, taip pat Poška, išgarsėjęs jo Baubliui. Kultūrinės normos absoliutinio ir okupacijos situacija, kurioje visuomenės „įcentravimas“, homogeniškumas*, kaip vieningos jėgos ir atspirties galimybė, įgyja papildomos vertės. Anksčiau minėjau, jog žemaičiai ir lietuviai komplikavo vientisos tautinės tapatybės formavimąsi buvusios ATR visuomenėje, sklandžioje kultūrinėje ideologijoje atsirado prieštaravimas. Prieštaravimo neigimas, alternatyvios pozicijos įtraukimas į satyrinį kontekstą ir sunaikinimas apverčiant jos reikšmes – galimas patologinis atsakas į kultūrinius nenuoseklumus⁴. Toks atsakas akivaizdus ir XIX a. Lietuvoje: amžiaus pradžios šviečiamojo klasicizmo kultūroje susiformuoja „žemaičio bemokslio“, bukagalvio stereotipas, vėliau transformavęsis į romantinę lietuvių pagonio klišę⁵. Poškos odėje niekinamasis požiūris

³ Žinomas Poškos rūpestis dėl Lietuvos istorijos rašymo, jo lūkesčiai, sieti su mokslininkais istorikais Leleveliu, Teodoru Waga, Ivanu Loboika, mecenatu Nikolajumi Rumiancevu. Dovanodamas savo muziejinius eksponatus, dalydamasis savo istorinėmis idėjomis ir informacija, jis siekė sudominti kitus lietuvių tautos istorija kaip savarankišku objektu – kol ji dar savųjų neparašyta. Šiame kontekste nuosekli ir Poškos kelta eiliuotos Lietuvos istorijos populiarėjai vartosenai idėja.

* Homogeniškumas – vienalytiškumas. (Red.)

⁴ Vytautas Kavolis, *Kultūros dirbtuvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 81–84.

⁵ Apie XIX a. vidurį Wincenty'as Polis pagal minėtąjį stereotipą sukūrė lietuvių tautinės bendruomenės vaizdinį poemą „Pieśń o ziemi naszej“ – „Giesmė apie mūsų žemę“ (žr. Wincenty Pol, *Pieśń o ziemi naszej oraz liryki wybrane*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1929, 27–30). Lietuvių pagonių stereotipas sumenkino galimybes Vladislovui Sirokomlei (Ludwik Kondratowicz-Władysław Syrokomla) sukurti herojinę akciją tuo pačiu laikotarpiu parašytoje poemą „Margier“ („Margiris“).

nukreipiamas į pačius niekintojus: „Sakikiet anims teysej Ioug ira abdukies“ (52). Panašiai prasmę Poška apverčia ir epigrame, parašytoje 1812 m., ką tik pasistatęs Baublį ir tarsi numatydamas, kad ši naujovė gali provokuoti juoko bangą (taip ir atsitiko): nesuprantantys Baublilio vertės ir nesaugantys paveldėtojai vadinami kvailiais ir keistuoliais („Ježeli bėdą Dziedzice baczni / Iešli nie głupce y nie dziwaczni“ – „Jei tik paveldėtojai bus dėmesingi, / Ne gvėros, keistuoliai kokie neprotingi“, vertė A. Žukauskas, 252–253). Tokia retorinė kova dėl galimybės telkti lietuvių tautą, dėl lygiaverčio, partneriško, dialogiško ar hierarchinio santykio tarp buvusios politinės tautos genčių žemaičių raštus sieja kaip leitmotyvas. Iškalbinga, kad tekstuose juoką nesunkiai keičia baimė, tarsi negiliai slypinti už jo⁶. Baimės ir, pridurtina, stereotipų, mąstymo klišių, atsisakymas odėje iškeliamas kaip viena „nelaimės“ įveikimo sąlygų. Žemaičių programa, kaip ir kiekviena kultūrinė naujovė, reikalavo tam tikro psichinio, intelektualio mobilumo.

Atpildas už šlovės dievaitės išsakytų principų laikymąsi – vardas: „Tus mana Wysus Žodžius Kiek wiens tegul łayka, / Iey Nor anas turieti Warda mana Wayka“ (52). Vardas, kaip minėta, yra individualumo, išliekančio laike, ženklas; vardo įgijimas, išlaikymas – būdingas šlovės paradigmos elementas, liudijantis idealybės įsikūnijimą konkrečiuose istoriniuose pavidaluose. Odėje šis individualumas siejamas su dviem pagrindiniais elementais – pilietinės (bajorų) tautos istorine atmintimi ir kalba. Žemaičių ir lietuvių gentims išlaikyti šlovės ainių vardą pagal šią retoriką reiškė būti tauta. Baigiamasis odės topas – šlovės vainikai mokytojams, suteikusiems žemaičiams veiklos pavyzdį ir pirminį idėjinį orientyrą, – galutinai patvirtina, kad žemaičių kultūrinė ideologija įrašoma į herojinę pilietinio tautiškumo paradigmą.

Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 88–95.

⁶ Prisiminkime Simono Stanevičiaus pasakėčioje „Arklis yr Mieszka“ lietuvių „arklio“ išgąstį pamačius žemaičių „mešką“; Poškos eiliume laiške „Grometa pas Tadeusza Czackia“ kalbėtojas mano, kad adresatas, lituanistinių objektų tyrinėtojas, išsigąs jo tautinio radikalumo – rašymo lietuvių kalba („dar gausi iszgunsti“, 54).